

ДИСКУРС РИЗИКУ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ КОНСТРУЮВАННЯ ПОЗИЦІЇ СУБ'ЄКТА

(на матеріалі англомовного медіа-дискурсу)

Валентина УЩИНА (Луцьк, Україна)

У статті вивчаються лінгвістичні особливості конструювання позиції суб'єкта дискурсивної діяльності в англомовному медіа-дискурсі про ризики. Запропоновано розмежування епістемічної, афективної та інтераціональної суб'єктних позицій та проаналізовано мовні засоби їх актуалізації у дискурсі.

Ключові слова: *медіа-дискурс, ризик, дискурс ризику, позиція суб'єкта дискурсивної діяльності, суб'єктне позиціонування.*

The article deals with the linguistic peculiarities of stancetaking in the media-discourse about risks. The epistemic, affective and interactional positions are defined and the language means of their discourse actualization are analyzed.

Key words: *media-discourse, risk, risk discourse, stance, stancetaking.*

XX століття стало епохою, коли численні замисли минулого століття в науці, політиці, економіці стали реальністю. Однак ця реальність виражається й усвідомлюється як екологічна, моральна, наукова та мистецька криза, яка призводить до виникнення численних ризиків світового масштабу. Досвід постмодернізму, згідно якого люди не можуть осягнути істину, а їх свідомість визначається мовою і тими, у кого є влада і доступ до засобів масового інформаційного впливу, не роз'яснює проблем, а лише поглиблює їх. Так зване „суспільство глобальних ризиків” (World Risk Society – так називає сучасний світ німецький учений-соціолог У. Бек) [19], прийшло до усвідомлення необхідності певного зсуву гуманітарної парадигми, який би уможливив переосмислення цивілізаційного досвіду з акцентом не стільки на структурності мислення, як на динаміці осмислення і породження нових смислів, дотичних до життєдіяльності людини у суспільстві, і таким чином, – на принциповому врахуванні ролі і значенні особистості – основного джерела цієї динаміки [19: 329].

Протягом довгого часу взаємозв'язок проблеми ризику [2; 10; 12; 14; 15; 19; 25] і суб'єктивності [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 11; 16; 17] були об'єктами лише

філософії та соціології, однак зараз вони набувають міждисциплінарного характеру і логічно входять у спектр досліджень сучасної лінгвістики [21; 23; 24; 26]. З одного боку, це визначається розмаїттям комунікативних форм мовленнєвої поведінки, багатогранністю стосунків між учасниками дискурсивних практик і ситуацій мовленнєвої взаємодії. З іншого боку, важливим стає дослідження мовної маніфестації рольових виявів суб'єктів спілкування та їх реалізації в комунікації, пов'язаній з різноманітними реальними та уявними ризиками.

Вищесказане вказує на те, що вивчення різних аспектів комунікативної поведінки учасників дискурсу взагалі і дискурсу ризику зокрема є однією зі складних та **актуальних** проблем у лінгвістиці. Існування і функціонування сучасної людини як члена суспільства все частіше описується в категоріях ризику і невизначеності. І це не випадково: на рубежі століть інтенсивність проявів ризику зростає, охоплюючи всі сфери життєдіяльності індивіда. Часто нові загрози не вдається артикулювати за допомогою звичних мовних термінів та понять, у цьому смислі апеляція до вивчення прагматичних аспектів позиціонування людини у дискурсі ризику дозволяє не лише по-новому переосмислити соціальні процеси, що відбуваються у сучасному світі, а й намітити шляхи до їх удосконалення. У зв'язку з цим можна стверджувати, що поняття ризику, суб'єкта та позиціонування у дискурсі набувають статусу загальнонаукових категорій, а тому їх дослідження стає актуальною відповіддю на запити сучасної реальної дійсності.

Метою статті є виявлення прагматичних та риторичних ресурсів конструювання епістемічної, афективної та інтеракціональної я-позицій в англomовному дискурсі про ризики.

Об'єктом дослідження виступає позиція суб'єкта дискурсивної діяльності в англomовному медіа-дискурсі про ризики а **предметом** – лексико-граматичні та стилістичні засоби її актуалізації у дискурсі.

Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення дискурсу ризику містить у собі значний евристичний потенціал і дозволяє виділити сутнісні

характеристики дискурсивної діяльності суб'єкта ризику. Релевантним для цього дослідження є визначення ризику як оцінки суб'єктом певних умов навколишнього середовища і їх зміни з надією на успіх при одночасній наявності імовірності несприятливого кінця [15: 157]. Зазвичай ризик асоціюють з діяльністю суб'єкта, спрямованою на подолання невизначеності у ситуації вибору [2: 19]. Однак О. Ренн, серед інших семантичних образів поняття ризику, виділяє „ризик як неминучу небезпеку” [14: 87]. У цьому разі ризик розглядається як випадкова загроза, яка може викликати непередбачене лихо, і окремий індивід не має можливості вплинути на хід подій. Цей образ пов'язується з джерелами ризику з великим катастрофічним потенціалом, з ситуаціями, які викликають страх і непереборне бажання їх уникнути. Дискурсивна діяльність суб'єктів у таких ситуаціях (або під час їх обговорення) відбувається в умовах накладання об'єктивної реальності і суб'єктивних структур особистостей комунікантів. Суть цієї діяльності полягає в оцінці ними результатів комплексу альтернатив у координатах „шанс-небезпека”.

Трактування дискурсу як форми/способу міжособистісної вербальної взаємодії у певних ситуаційних умовах дозволяє не обмежувати аналіз мовленнєвої інтеракції лише рамками усної комунікації, а також включати до розгляду і письмову комунікацію, виділяючи два основних типи дискурсу – усний (talk) і письмовий (text) [20: 3], які використовують різні канали спілкування. Відмінності в комунікативних каналах, що використовуються, визначають й інтерактивні особливості цих двох типів дискурсивної діяльності. У нашому випадку йдеться про дискурсивну ситуацію ризику (власне дискурс ризику, тобто дискурс, продукований суб'єктом безпосередньо у ситуаціях ризику) та дискурс про ризики (дискурс, у якому обговорюється інформація про можливі ризики, навіюється відчуття небезпеки та нагнітається психологічний тиск у зв'язку з передбаченням ризикованих ситуацій). Саме останній різновид використано як матеріал для дослідження у цій статті. Його особливістю є відсутність реальної інтеракції між комунікантами, оскільки відправником тексту є автор медіа-коментарю (інформаційно-аналітичної статті), а реципієнтом – масовий слухач.

Саме в медіа-дискурсі інформаційно-аналітичного типу найяскравіше виявляється позиція суб'єкта не лише стосовно предмета, а й адресата повідомлення, що актуалізується за допомогою різноманітних мовних засобів.

Ризики можна умовно поділити на індивідуальні та колективні, на локальні та глобальні. Суб'єкти дискурсивної діяльності займають персональні або колективні позиції щодо різноманітних приватних чи соціальних, моральних чи політичних, природних чи техногенних ризиків. Як правило, індивідуальні ризики є предметом особистісної комунікації, а тому суб'єктне позиціонування відбувається безпосередньо у ситуаціях ризику, що викликає особливу динамічність конструювання суб'єктних позицій. Про колективні ризики зазвичай ідеться у дискурсі масової комунікації, і позиції суб'єкта, яким виступає автор медіа-тексту, є чітко сформульованими, стабільними і не залежать від інтерактивного обміну.

Позицію суб'єкта дискурсивної діяльності ('*stance*', суб'єктна позиція, або я-позиція), ми, слідом за О. Джафф, трактуємо як „продуктивний засіб концептуалізації процесів мовленнєвого індексування зв'язків між індивідуальною дискурсивною діяльністю та соціальним значенням” [22: 4]. Позиція суб'єкта дискурсивної діяльності насамперед стосується сутності самого мовця як особистості, як члена певної соціолінгвістичної та етнокультурної спільноти і, нарешті, як учасника процесу конструювання значень, що відображають соціальну реальність. Відтак, позиція суб'єкта дискурсивної діяльності включає особистісні, соціокультурні та інтеракціональні аспекти. У цій статті ми пропонуємо розглянути епістемічну, афективну та інтеракціональну позиції, що їх суб'єкт займає у дискурсі про ризики. **Епістемічна я-позиція** стосується знання мовця щодо предмета мовлення, правдивості висловленої ним пропозиції та ступеня впевненості мовця у цій пропозиції. **Афективною** називаємо позицію суб'єкта дискурсивної діяльності, яка включає його/її особисте емоційне і оцінне ставлення до предмета мовлення. **Інтеракціональна** позиція стосується його самопозиціонування у дискурсивній ситуації стосовно співрозмовника (-ів), їх соціальних статусів і комунікативних ролей.

Простежимо динаміку конструювання суб'єктних позицій у дискурсі про глобальний ризик містичної природи, який активно обговорюється у всіх без винятку засобах масової інформації останніх місяців – потенційний кінець світу 21 грудня 2012 року, на матеріалі фрагменту аналітичного коментаря, що був опублікований представниками Національного Космічного Агентства США (NASA) на Інтернет-сайті цієї організації у відповідь на численні побоювання співгромадян.

The issue with Dec. 21, 2012 and the predicted disasters that some folks think will come, probably started with the so-called end of the Mayan calendar. Their calendar does not end on Dec. 21, 2012. It's just the end of the cycle and the beginning of a new one.

It's just like on Dec. 31st, our calendar comes to an end but a new calendar for the next year begins on Jan. 1st

Niburu is supposed to be a planet that's four times the size of the Earth. It's going to get very close to the Earth and cause all kinds of disasters.

So this enormous planet is supposed to be coming toward Earth, but if it were, we would've seen it long ago and if it were invisible somehow, we would've seen the affects of this planet on neighboring planets.

Thousands of astronomers who scan the night skies on a daily basis have not seen this.

And then there are folks who think that NASA astronomers are actually hiding this information so as to prevent panic from the populous.

Can you imagine thousands of astronomers who observe the skies on a nightly basis keeping the same secret from the public for several years?

Some folks think there's going to be a solar storm associated with Dec. 21st of 2012 [...] [28].

Спочатку проаналізуємо **інтеракціональну позицію** автора, яка, здавалося б, не є релевантною для медійного дискурсу, оскільки відсутня інтеракція комунікантів у її класичному розумінні. Однак у цьому разі монолог автора тексту носить яскраво виражений діалогічний характер, оскільки

продуцент постійно згадує партнера по комунікації, який у даній взаємодії не бере безпосередньої участі. У фразях „*some folks think*” (дехто думає) „*there are folks who think*” (є люди, що вважають) спостерігаємо референцію до **епістемічної** позиції адресата, яким виступає багатомільйонна аудиторія користувачів Інтернету. Відтак, позиція адресата є важливим референційним пунктом (точкою відліку) у процесі позиціонування адресанта дискурсу, який і є його суб'єктом – він наче послідовно „відповідає” на запитання, які ніким конкретно не були озвучені, але постійно обговорюються у суспільстві – у мас-медіа, в різноманітних інтерв'ю і т.і. Як зазначає О.І. Морозова, „стратегія вибудовування дискурсивної взаємодії від Я-позиції виражається у тому, що суб'єкт висловлює свої судження, оцінки, ставлення до предмета розмови, припускаючи – частіше всього позасвідомо, – що адресат вже включений у ситуацію спілкування та поділяє його знання про ситуацію і предмет розмови” [13: 88]. Автор знову завуальовано критикує епістемічну позицію адресата, що ґрунтується на чутках, а не на фактах, у реченнях з нереальною умовою „...*but if it were, we would've seen it long ago and if it were invisible somehow, we would've seen the affects...*” („якби це було так, то ми б давно її побачили, а якщо б якимось чином вона була невидимою, то ми бачили б її вплив” – ідеться про неіснуючу планету Нібуру, яка наче б то повинна зіштовхнутися з Землею”).

Епістемічна позиція самого автора тексту є складовою його позиції, яку ми умовно називаємо „позицією експерта”, і протиставляється епістемічній позиції його уявного співрозмовника. Вона простежується у категоричних спростуваннях чуток стосовно усіх передбачень можливих катастроф і пов'язаних з ними ризиків і вербалізується за допомогою висловлень, що не містять ніякої додаткової, прихованої інформації, наприклад, „*Their calendar does not end*” (їхній календар не закінчується), а констатують усім відомі факти: *It's just like on Dec. 31st, our calendar comes to an end but a new calendar for the next year begins on Jan. 1st* („і наш календар щороку закінчується 31 грудня, але ж наступного дня розпочинається новий”). Риторичний ефект підсилюється використанням анадиплосису „*Mayan calendar. Their calendar*”, анафоричного повтору „*It's just*”

та повторювання антитези *'end – beginning'*, *'end – new'* „comes to an end – begins”. **Афективна позиція** суб'єкта актуалізується шляхом чіткої експлікації негативного, навіть скептичного ставлення автора коментаря до усіх містичних ризиків (*predicted disasters*), що невідомо ким передбачені (*some folks think*) і є лише плітками, що не мають під собою ніякого наукового підґрунтя. Афективна позиція виражається за допомогою лексичних одиниць з конотаціями невизначеності і невідомості (*probably, so-called, is supposed to be*), футурально-модальних висловлень (*there's going to be*), що надають повідомленню іронічного забарвлення. Крім того, гіпербола „*Thousands of astronomers*” (тисячі астрономів) і подальший її повтор у риторичному запитанні „*Can you imagine thousands of astronomers who observe the skies on a nightly basis keeping the same secret from the public for several years?*” („Ви можете уявити, що тисячі астрономів, які спостерігають за небом щоночі, змогли б втримати цю інформацію в секреті від широкого загалу?”) підсилює ефект впевненості суб'єкта у правильності висловленої ним пропозиції. Таким чином, позиція суб'єкта дискурсивної діяльності, що простежується у наведеному уривку, є **позицією „експерта”**, прагматичною інтенцією якого є спростувати чутки про можливі ризики, намагаючись заспокоїти свого уявного співрозмовника, яким є мало не все американське (та й не тільки) суспільство. Задля реалізації згаданої інтенції суб'єкт дискурсивної діяльності використовує всі доступні йому риторичні прийоми, що спрямовані на вплив-переконування та актуалізуються шляхом залучення вищеописаних лексико-семантичних, граматичних та стилістичних засобів.

Наведений фрагмент є прикладом того, як суб'єктне позиціонування у дискурсі може не лише вплинути на процеси пізнання комунікативних партнерів і сприйняття ними інформації, а й демонструє, що можна змінити соціальні значення, тобто вплинути на інтерпретаційні процеси великої кількості людей, представників певного суспільства. Позиція суб'єкта медіа-дискурсу – це соціально-оцінне ставлення до фактів, явищ, подій. У лінгвістичному плані вона виражається у цілеспрямованому використанні мовних засобів задля реалізації

основної комунікативної мети медіа-тексту – вплинути на масову аудиторію. Сьогодні, коли Інтернет повновладно увійшов у всі сфери людської життєдіяльності і настав період інтеграції інформаційних та комунікаційних технологій, змінилась роль аудиторії інформаційних споживачів ЗМІ – з пасивної маси читачів, слухачів, глядачів вона перетворюється на аудиторію активних учасників масової комунікації, що, у свою чергу, впливає на процеси конструювання суб'єктних позицій у дискурсі. Таким чином, поняття зворотного зв'язку, інтерактивності, безпосередньо пов'язане з поняттям діалогічності, набуває у сфері сучасних ЗМІ особливого значення. Діалогічна комунікація у системі сучасної масової інформації сприяє формуванню нового середовища спілкування, у якій погоджуються позиції усіх його учасників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т.В. Негативная диалектика / Т.В. Адорно ; [пер. с нем. Е.Л. Петренко]. – М. : Научный мир, 2003. – 374 с.
2. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни. – М.: Мысль, 1989. – 188 с.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; [пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
4. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Наука, 1986. – С. 250-296.
5. Витгенштейн Л. Философские работы : часть I / Л. Витгенштейн. – М. : Гнозис, 1994. – 530 с.
6. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка / Л.С. Выготский ; [под ред. А.Н. Леонтьева, А.Р. Лурия]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 520 с.
7. Делез Ж. Логика смысла : первая половина / Ж. Делез ; [пер. Я.Я. Свирский ; науч. ред. А.Б. Толстов]. – М. : Раритет; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 480 с.

8. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида ; [пер. с фр., вступ. ст. Н. Автономовой]. – М.: Ad Marginem, 2000. – 512 с.
9. Иванов Е.М. Онтология субъективного. – Саратов: Издательский центр «Наука», 2007. – 200 с.
10. Купчинова Т.В. Риск и рисковые коммуникации // Актуальные социальные проблемы. – 2009. – С. 48–52.
11. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном или судьба разума после Фрейда. [пер. А.К. Черноглазова, М.А. Титовой] / Инстанция буквы в бессознательном или судьба разума после Фрейда. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – С.54-87.
12. Лоуви Т. Риск и право в истории американского государства // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 253-267.
13. Морозова О.І. Stance: позиція суб'єкта дискурсивної діяльності // Вісник Київського національного лінгвістичного ун-ту. Серія Філологія. – 2011. – Т. 14, №1. – С. 87-93.
14. Ренн О. Три десятилетия исследования риска: достижения и новые горизонты // Вопросы анализа риска. – 1999. – Т. 1, №1. – С. 80-99.
15. Ручкина М.В. Субъект риска: философский и междисциплинарный дискурс // Известия Росс. гос пед. ун-та им. Герцена. – 2008. – Общественные и гуманитарные науки, № 77. – С. 155-160.
16. Фуко М. Герменевтика субъекта. Курс лекций, прочитанных в Колледже де Франс в 1981—1982 уч. году / Пер. с фр. А.Г. Погоняйло. – СПб.: Наука, 2007. — 677 с.
17. Шамионов Р.М. Субъектность личности в процессе социализации в изменяющихся условиях бытия и субъектное благополучие. – 2008. – Саратов: Известия Саратовского университета. – Серия Философия. Политология. Педагогика, 2008. – т. 8. – вып.2. – С.105–109.
18. Яницкий О.Н. Социология риска: ключевые идеи // Мир России. – 2003. – №1. – С.3-34.

19. Beck U. Living in the World Risk Society // Economy and Society, London: Routledge, Taylor & Francis Group. – 2006. – Vol. 35, No 3. – P. 329 – 345.
20. Dijk T.A. van. The Study of Discourse // Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Vol.1. Discourse as Structure and Process. [Ed. by T.A.van Dijk (Ed.)] – London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1997. – P. 1-34.
21. Grundmann R., Krishnamurthy R. The Discourse of Climate Change: A Corpus-Based Approach / CADAAD (Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines). – 2010. – Vol. 4, Issue 2. – P. 125-146.
22. Jaffe A. Introduction: The Sociolinguistics of Stance / Alexandra Jaffe // Stance: Sociolinguistic Perspectives / Ed. by A. Jaffe. – Oxford : OUP, 2009. – P. 3-28.
23. Marko G. Heart Disease and Cancer, Diet and Exercise, Vitamins and Minerals: The Construction of Lifestyle Risks in Popular Health Discourse // CADAAD (Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines). – 2010. – Vol. 4, Issue 2. – P. 147-170.
24. Sandur A. Automatic Detection of Discourse Indicating Emerging Risk // CADAAD (Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines). – 2010. – Vol. 4, Issue 2. – P. 171-179.
25. Stallings R.A. Media Discourse and the Social Construction of Risk // Social Problems. – California: University of California Press. – 1990. – Vol. 37, No. 1. – P. 80-95.
26. Zinn Jens O. Risk as Discourse: Interdisciplinary Perspectives // CADAAD (Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines. – 2010. – Vol.4 (2). – P. 106-124.
27. Джерело ілюстративного матеріалу: Commentary of NASA Jet Propulsion Laboratory, California Institute of Technology. – Режим доступу:

<http://www.nasa.gov/multimedia/podcasting/jpl-asteroid20120307.html> :

• Відомості про автора (із зазначенням посади та кола наукових інтересів).

Автор: Ущина Валентина Антонівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, докторант кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора Мороховського Київського національного лінгвістичного університету, науковий консультант – Воробйова О.П.

Наукові інтереси: когнітивна соціолінгвістика, критичний дискурс-аналіз, прагматика, риторика.